

Article history:

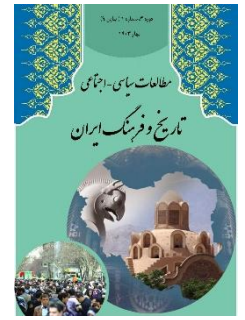
Received 27 February 2026

Revised 01 June 2026

Accepted 08 June 2026

Initial Publication 12 June 2026

Final Publication 22 December 2026

An Analysis of the Motifs Engraved on the Gravestones of Gharibeh Cemetery in the Sarfiruzabad Region of Kermanshah

Nahid Keshtmand^{1*}

¹ Lecturer in History Department, Payame Noor University, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: Keshtmandn902@pnu.ac.ir

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Keshtmand, N. (2026). An Analysis of the Motifs Engraved on the Gravestones of Gharibeh Cemetery in the Sarfiruzabad Region of Kermanshah. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 5(4), 1-32.

© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The Sarfiruzabad region is located to the east and southeast of Mahidasht and south of the city of Kermanshah. From an archaeological and historical perspective, it is considered one of the most pristine and least explored areas of Kermanshah Province. Owing to several factors, including its peripheral location, the difficult accessibility of roads leading to the area, and the presence of a mobile nomadic population, this region has received limited scholarly attention. Among the most significant cultural remains of Sarfiruzabad is a large number of cemeteries, of which 36 sites are currently identifiable. The historical background of these cemeteries dates to various periods of the Islamic era, although the majority belong to the contemporary period. Gharibeh Cemetery, locally known as "Khariveh," is one such site. Based on local accounts and the existence of a grave attributed to an individual named Salar Khan, dated 1107 AH (1695–1696 CE), the cemetery can be traced back to the late Safavid period and continues to be used today. The present study aims to examine the images engraved on the gravestones of Gharibeh Cemetery as its research population and to decode the meanings embedded within these visual representations. Accordingly, raw data were collected from a total of 204 samples through purposive sampling. Content analysis was employed to examine and interpret the data. By classifying the motifs into categories of human, animal, plant, inanimate, and geometric symbols, the findings reveal that the gravestone images served not merely aesthetic or decorative purposes; rather, they constitute reliable and primary historical documents that reflect the religious, cultural, and social characteristics of the region. Through the analysis of these images, it is possible to gain insights into the social and religious structure of the inhabitants, their subsistence patterns and livelihoods, and even their interests and recreational activities.

Keywords: Kermanshah, Sarfiruzabad, Kalleh Jub, Gharibeh Cemetery, Gravestone Motifs.

EXTENDED ABSTRACT

The present study examines the carved motifs on the gravestones of the Gharibeh cemetery, locally known as Khariweh, in the Sar Firuzabad region of Kermanshah. The cemetery is located near Kalleh Jub village in a historically significant but relatively understudied area south and southeast of Mahidasht and south of Kermanshah. From an archaeological perspective, Sar Firuzabad is one of the least explored yet culturally rich regions of Kermanshah Province, partly because of its peripheral position, difficult access routes, and the presence of mobile pastoral communities. The broader region contains numerous archaeological remains, including 36 identifiable cemeteries among 332 documented sites ranging from the Paleolithic period to the late Islamic era (Niknami & et al., 2013). Within this context, Gharibeh cemetery is especially important because its gravestones preserve visual, epigraphic, and symbolic evidence of the social, religious, and economic life of local communities, particularly the Osmanvand tribal population. Although the cemetery is mainly datable to the Qajar and Pahlavi periods, the existence of a grave attributed to Salar Khan, dated 1107 AH, suggests that burial activity at the site began as early as the late Safavid period. The study proceeds from the premise that gravestones are not merely commemorative markers but also visual texts through which communities encode beliefs about death, identity, gender, occupation, status, livelihood, and collective memory.

The theoretical foundation of the study rests on the long historical relationship between burial customs, concepts of immortality, and material culture in Iran. Human societies have always responded to death through ritualized practices shaped by metaphysical beliefs, social organization, and cultural memory. In ancient Iran, burial practices varied considerably: during the Iron Age in the central Iranian plateau, bodies were sometimes placed in jars according to specific funerary rites (Ghadyani, 2008), while in the Achaemenid and Sasanian periods the dead were treated with distinct ceremonial respect and placed in mountains, rock-cut spaces, or related funerary environments. With the advent of Islam, burial in soil became the dominant and simpler funerary form; however, over time, Iranian artistic traditions transformed this simplicity into a distinctive Iranian-Islamic funerary art through the placement of gravestones and the carving of inscriptions and images upon them. Although the earliest development of gravestones in Iran remains uncertain, Shi'i concerns with burial, memory, and identification may have contributed to the emergence of this practice (Tanavoli, 2009). In this sense, gravestones became an expressive medium through which beliefs, social distinctions, livelihood patterns, and artistic conventions were transmitted to later generations.

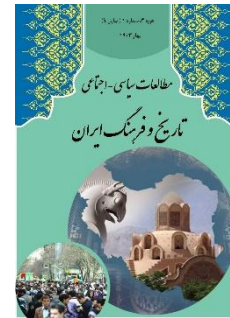
Methodologically, the study uses content analysis, typology, and frequency measurement. From nearly 1,000 old gravestones in Gharibeh cemetery, 204 samples were selected through purposive sampling. The motifs were coded and classified into five major symbolic categories: human, animal, vegetal, inanimate/object-based, and geometric or abstract motifs. The distribution of gravestone forms also proved meaningful: simple stone-lined graves, horizontal gravestones, vertical gravestones or kil, and combined horizontal-vertical gravestones appeared with different frequencies. The cemetery's typology corresponds in several respects to observations made among nomadic cemeteries in western Iran (Mortensen, 1998). The analysis shows that combined horizontal-vertical gravestones form the largest group, followed by vertical kil stones, horizontal stones, and simple graves. The kil stones, locally understood as markers of socially prominent men, are especially rich in inscriptions, hunting scenes, animal motifs, tribal identifiers, dates, and titles. This visual density indicates that the more elaborate gravestones functioned as status markers, not only as burial signs. The study also draws on the view that

grave motifs represent the survivors' mental image of the deceased and operate as a visual language of memory (Farzin, 2005).

The findings show that animal motifs constitute the most frequent category, followed by human, inanimate, geometric, and vegetal motifs. This pattern strongly suggests that the cemetery reflects a society whose identity was deeply connected with pastoralism, hunting, tribal mobility, and symbolic relations with animals. Human figures are predominantly male and appear as horsemen, hunters, soldiers, armed men, or socially distinguished figures, while female imagery is extremely rare. The horseman, the armed hunter, and the protected chief accompanied by attendants or soldiers point to the social importance of masculinity, martial prestige, leadership, and tribal hierarchy. Animal motifs include ibex, deer, wolf, lion, dog, and horse. These animals appear either independently or in narrative compositions such as hunting scenes, combat scenes, predation scenes, and scenes of animal control. The lion carries connotations of courage, masculinity, guardianship, and solar symbolism (Hall, 2001; Pouyan & Khalili, 2010); the deer suggests nobility, fertility, and abundance; the ibex recalls mountain life, fertility, rainfall, and the ecological world of western Iran; the horse signifies mobility, victory, wealth, and social prestige; and the dog or hound appears as a loyal hunting companion. Together, these motifs indicate that animal imagery is not decorative but documentary, preserving traces of livelihood, social power, leisure, and symbolic cosmology.

The inanimate and geometric motifs further reveal religious, occupational, gendered, and practical aspects of local identity. Objects such as scissors, combs, seals, rosaries, ewers and basins, signs, and emblems appear frequently, especially on horizontal gravestones. Scissors may refer to tailoring, grooming, gendered associations, or the symbolic cutting of the thread of life (Pouyan & Khalili, 2010). Combs may help distinguish gendered graves, depending on their form, while seals and rosaries indicate piety, devotion, and religious identity. Ewers and basins, often appearing beside rosaries and seals, are interpreted as signs of ritual purity and, in several cases, masculine identification. Such object motifs may have helped illiterate viewers recognize the deceased's gender, occupation, status, or personal qualities (Safikhani & et al., 2014). Geometric signs such as circles, squares, and triangles also carry symbolic meanings. The circle is associated with perfection, time, creation, and possibly the mirror (Pouyan & Khalili, 2010); the square may refer to the four elements or the four cardinal directions; and the triangle may suggest divinity, harmony, proportion, or earth, although in some examples it likely served a decorative function. Vegetal motifs, by contrast, are rare, suggesting that plant imagery had a marginal role in this cemetery compared with human-animal narrative scenes and religious-object motifs.

In conclusion, the carved gravestones of Gharibeh cemetery constitute a first-hand visual archive of the social, religious, cultural, and economic history of Sar Firuzabad. Their motifs demonstrate that the cemetery's imagery was never merely ornamental; rather, it encoded the worldview of a community negotiating between tribal-pastoral traditions, hunting culture, Islamic beliefs, gender norms, social hierarchy, and changing patterns of settlement. The Qajar-period stones, particularly the vertical kil stones, preserve a world of mounted men, hunting scenes, animals, weapons, tribal prestige, and pastoral mobility, while many Pahlavi-period horizontal stones emphasize religious objects and devotional signs, indicating a gradual shift from tribal and livelihood-centered symbolism toward more explicitly religious and belief-oriented representation.

تأثیر فرهنگ ایرانی بر فرهنگ اعراب مسلمان در دوره خلفای اموی

ناهد کشتمند^{۱*}

۱. مربی گروه تاریخ، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

* ایمیل نویسنده مسئول: Keshtmandn902@pnu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

کشتمند، ناهید. (۱۴۰۵). واکاوی نقوش روی سنگ قبرهای گورستان غریبه منطقه سرفیروز آباد کرمانشاه. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۵(۴)، ۳۲-۱.

© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

منطقه سر فیروزآباد در شرق و جنوب شرق ماهیدشت و نیز در جنوب شهر کرمانشاه واقع است. از نظر باستان‌شناختی و تاریخی یکی از بکرترین و ناشناخته‌ترین نقاط استان کرمانشاه به شمار می‌رود. این منطقه به دلایل متعدد از جمله حاشیه‌ای بودن، صعب العبور بودن جاده‌های منتهی به آن و داشتن جامعه بسیار کوچ‌نشینی کمتر مورد مطالعه پژوهشگران قرار گرفته است. آثار شاخص منطقه سرفیروزآباد تعدد گورستان‌هایی است که ۳۶ اثر آن قابل مشاهده می‌باشد. تاریخچه این آثار به ادوار مختلف تاریخی در دوره اسلامی برمی‌گردد اما اغلب آنها متعلق به دوره معاصر است. گورستان غریبه یا «خریوه» از جمله این دسته آثار است که به استناد گزارش‌های محلی و همچنین وجود و مشاهده گوری متعلق به شخصی به نام سالار خان به تاریخ سال ۱۱۰۷ ه. ق. یعنی اواخر حکمرانی سلسله صفویه مربوط می‌باشد و هم‌اکنون نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد. مقاله حاضر قصد دارد به واکاوی تصاویر حک شده بر قبور گورستان غریبه به عنوان جامعه تحقیق پردازد و به رمز‌گشایی مفاهیمی که در دل تصاویر حک شده دست یابد، بنابراین داده‌ها بصورت خام از مجموعه ۲۰۴ نمونه بر پایه‌ی نمونه‌گیری هدفمند گردآوری شده و برای بررسی و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل محتوا استفاده شده است و با طبقه‌بندی گونه‌های نقوش در قالب نمادهای انسانی، حیوانی، گیاهی، جمادی، هندسی یافته‌های به دست آمده است که حاکی از آن است، تصاویر سنگ قبرها صرفاً جنبه زیباشناختی و تزئینی نداشته‌اند بلکه به عنوان سندی معتبر و دست اول به شمار می‌رود که ویژگی‌های اعتقادی، فرهنگی، اجتماعی آن منطقه را به نمایش می‌گذارد. از رهگذر تحلیل این تصاویر می‌توان به بافت اجتماعی، مذهبی ساکنان و نوع و نحوه‌ی معیشت آن‌ها و حتی به علاقمندی‌ها و سرگرمی‌های آنها دست یافت.

کلیدواژگان: کرمانشاه، سرفیروز آباد، کله جوب، گورستان غریبه، نقوش سنگ قبرها.

مقدمه

در همه جوامع بشری ماجرای مرگ و چرایی آن با چالش‌های بی‌شماری روبرو است. از زمانی که بشر خود را شناخته، همواره این تفکر را داشته است که بعد از مرگش چه اتفاقی می‌افتد و حتی موجب بروز کنش‌ها و رفتارهای متفاوتی شده که ریشه در باورها و اعتقادات آنها دارد.

یکی از ویژگی‌های بشر اعتقاد به وجود مکانی مشخص به نام گور (قبر) برای دفن جسم مردگان است. بدون تردید این تفکر ریشه در اندیشه جاودانگی بشر دارد که در ضمیر ناخودآگاه هر انسانی وجود دارد، اما آیین تدفین مردگان در نزد هر تمدنی دارای خصوصیات منحصری است؛ مثلاً عصر آهن در فلات مرکزی ایران جسد را در داخل خمره با آدابی خاص دفن می‌کردند (Ghadyani, 2008) یا اینکه در عصر هخامنشیان و ساسانیان اجساد مردگان را با تکریم بسیار همراه با مناسک خاص در دل کوه‌ها و صخره‌ها جای می‌دادند، اما با ورود اسلام مراسم تدفین در خاک به شکل ساده معمول شد و به مرور زمان از حالت سادگی اولیه خارج و با نصب سنگ و سپس حجاری خطوط و نقوش در انواع مختلف بر روی سنگ قبرها همراه شد. اگرچه درباره پیدایش اولیه سنگ قبرها در ایران اطلاعات دقیقی در دست نیست اما به نظر می‌رسد اعتقاد شیعه بر چگونگی دفن و شناسایی متوفی سرآغاز این روش باشد. (Tanavoli, 2009) از آنجایی که سنگ قبرها در هر برهه به دلیل ارتباط خاصی که با انسان داشته‌اند، بستر مناسبی برای ابراز باورها، اعتقادات و هنرهای آنها بوده است، از این روی انسان‌ها با ترفندها و هنرنمایی‌هایی سنگ قبرها را با هنر درآمیختند و آن را به عنوان ابزاری برای نمایش هنر کاربردی کردند و حتی توانستند مضامینی در ارتباط با زندگی روزمره را از طریق حکاکی نقوش و خطوط به نمایش بگذارند تا آیندگان از این رهگذر به اعتقادات، باورها، نحوه‌ی معیشت آنها و... دست یابند.

در ایران نیز به دلیل تنوع قومی و نژادی و همچنین تنوع فرهنگ‌ها، خاصه فرهنگ عامه مردم و زندگی کشاورزی و دامداری، ساخت گورستان‌ها و مسائل مربوط به آن تحولات بسیار را طی کرده است. از این روی در این مقاله سعی شده با توجه به تنوع و فراوانی که در اقصی نقاط ایران در این زمینه وجود دارد، به صورت موردی به واکاوی مفاهیم نقوش سنگ قبرهای گورستان غریبه واقع در دشت سرفیروز آباد کرمانشاه پرداخته شود.

سرفیروز آباد یکی از مناطق مهم و در عین حال کم شناخته در جنوب شهر کرمانشاه است که طبق تحقیقات گسترده‌ای اثر و مکان تاریخی این منطقه از دوره پارینه سنگی تا دوره اسلامی متأخر را ۳۳۲ نمونه شناسایی کرده‌اند، (Niknami & et al., 2013) از این تعداد ۳۶ اثر متعلق به گورستان‌ها می‌باشد. (Niknami & et al., 2013) که به عنوان پر شمارترین اثر به صورت تاریخ‌دار و محوطه‌دار در سرتاسر منطقه پراکنده هستند و میراث مهم دوره اسلامی در این منطقه وسیع محسوب می‌شوند. (Niknami & et al., 2013) تاریخچه اغلب این گورستان‌ها به دوره صفویه تا پایان دوره پهلوی برمی‌گردد و امروزه در برخی از آنها همچنان تدفین اموات صورت می‌گیرد، از جمله گورستان غریبه یا «خریوه» واقع در روستای کله جوب که با استناد به خطوط و نقوش سنگ قبرهای موجود در آن محوطه می‌توان گفت این گورستان متعلق به دوره قاجار و پهلوی است اگر چه وجود سنگ قبر شخصی به نام سالارخان به تاریخ وفات ۱۱۰۷ ه.ق. مقارن حکومت شاه سلطان حسین صفوی این مدعا را رد می‌کند و بنا به گفته ساکنین به عنوان اولین قبر ایجاد شده در این مکان است که بعدها به عنوان قبرستان مردم منطقه و به یاد این شخص غریبه که جزء افراد یک کاروان غیر بومی بوده "غریبه" یا به زبان محلی "خریوه" نامگذاری شده است از این رو می‌توان گفت که قریب یک قرن پیشتر از دوره حکومت قاجار در این مکان مراسم تدفین انجام گرفته اما متأسفانه هیچ سنگ قبر خوانا و مشخصی تا اواخر سلسله قاجاریه به چشم نمی‌خورد و با قطعیت می‌توان گورستان را متعلق به دوره قاجار و پهلوی دانست.

تدفین در نزد ایرانیان از دیرباز دارای مناسک خاص و متعددی بوده است. در ایران باستان مراسم خاکسپاری اجساد مردگان معمول نبود، اما حمل و نقل اجساد را با تکریم و آیین مخصوص انجام می‌دادند. با ورود اسلام به ایران سنت تدفین در خاک به روش ساده رواج پیدا کرد، اما به مرور زمان از آن حالت سادگی آغازین خارج شد و با توجه به هنرنمایی ایرانیان به نصب سنگ بر روی قبور و سپس حجاری خطوط و نقوش بر روی سنگ قبرها تغییر شکل داد و نوعی هنر و فرهنگ ایرانی-اسلامی شکل گرفت و رواج یافت. این روند در ادوار بعدی نیز به آرامی ادامه یافت و سنگ قبر دچار تحولات فراوان شد.

این مقاله ضمن معرفی و شناسایی گورستان "غریبه" واقع در بخش سرفیروز آباد کرمانشاهان به واکاوی و رمز گشایی نقوش حکاکی شده بر روی قبور این گورستان می‌پردازد و در صدد است به مفاهیمی دست یابد که در دل تصاویر نهفته است زیرا با دست یابی به این مفاهیم اطلاعاتی پیرامون زندگی و هویت اجتماعی ساکنین دشت مذکور بویژه ایل عثمانوند، ساکنین قدیمی این منطقه و بازماندگان تدفین شدگان در این گورستان بدست می‌آید.

در این پژوهش علاوه بر اینکه در حوزه گورستان‌های اسلامی، بویژه منطقه سرفیروزآباد کرمانشاهان با مطالعه عینی و نظام‌مند به بررسی و واکاوی مفاهیم تصاویر به کار رفته بر روی سنگ قبرها پرداخته می‌شود، از منظر تاریخی نیز زندگی اجتماعی و اقتصادی یک منطقه خاص مورد واکاوی قرار می‌گیرد.

این پژوهش در پی پاسخگویی به پرسش‌های زیر انجام شد:

۱- چگونه تصاویر سنگ قبرهای گورستان غریبه هویت اجتماعی ساکنین دشت سرفیروزآباد را انعکاس می‌دهند؟

۲- از تصاویر روی سنگ قبرهای غریبه به چه باورها و اعتقادات و سنت‌های می‌توان دست یافت؟

بر این اساس فرضیات زیر مطرح می‌گردد:

۱- با مطالعه و واکاوی نقوش سنگ قبرهای گورستان غریبه می‌توان اطلاعات دست اولی راجع به باورهای فرهنگی، اعتقادات دینی و

زندگی اجتماعی ساکنین دشت سرفیروزآباد در دوران معاصر (قاجاریه- پهلوی) بدست آورد.

۲- با مطالعه سنگ قبرهای گورستان غریبه می‌توان گفت با گذشت کمتر از یک سده باورها و اعتقادات و فرهنگ مردمان آن دیار

تغییرات اساسی را پشت سر گذاشته و تفکرات مذهبی جایگزین تفکرات معیشتی و ایلی شده است.

روش تحقیق:

با توجه به عنوان مقاله حاضر و بهره گیری از تکنیک‌های سنخ شناسی و فراوان سنجی به عنوان پارادایم روش کمی، روش به کار

گرفته شده روش تحلیل محتوا است. بدین صورت، در ابتدا با شناسایی گورستان غریبه در دشت سرفیروز آباد به عنوان جامعه آماری پرداخته

شده سپس با دسته بندی و کدگذاری آن نقوش بر اساس پنج گونه به سنخ شناسی آنها پرداخته می‌شود، سپس بر اساس فراوان سنجی هر

دسته درصد آنها مشخص و در نهایت درصدها به دست آمده تحلیل می‌گردد.

پیشینه تحقیق:

تا کنون پیرامون گورستان غریبه به‌ویژه تصاویر حک شده بر سنگ قبرهای این محوطه پژوهش مبسوطی انجام نگرفته است. تنها در

مجموعه هفت جلدی هیئت باستان‌شناسی دانشگاه تهران به سرپرستی کمال‌الدین نیکنامی تحت عنوان "آثار و استقرارهای دشت سرفیروز

آباد کرمانشاه از دوران پارینه سنگی تا دوره قاجار" به طور خلاصه به موقعیت جغرافیای آن گورستان پرداخته شده است. همچنین مقالات

متعددی درباره گورستان‌ها نوشته شده، اما جامعه مطالعه آنها متفاوت از این مقاله حاضر است. این دشت وسیع به دلایل متعدد از جمله حاشیه

بودن کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته که بر همین اساس تا سال ۱۳۸۸ فعالیت پژوهشی عمده و جامعی راجع به آن انجام نشده است

(Niknami & et al., 2009). در سال ۱۳۸۸ کمال‌الدین نیکنامی و هیئت همراهش، شامل گروهی از دانش‌آموختگان باستان‌شناسی و تاریخ،

به منطقه آمدند و تحقیقات جامعه‌ای انجام دادند که نتیجه آن را در کتاب مذکور به چاپ رسید. هدف اصلی این پروژه، شناسایی و ثبت تمامی

محوطه‌ها و شواهد فعالیت انسان در آن منطقه طی ادوار گذشته، تهیه نقشه باستان‌شناسی منطقه و تدوین چهارچوب گاهشماری نسبی بوده

که با ثبت ۳۳۲ اثر، شامل تپه‌ها، گورستان‌ها، بناهای تاریخی و مذهبی نتایج درخشانی بدست آوردند (Niknami & et al., 2009).

مهسا و نسیم فیضی، در مقاله‌ای تحت عنوان "معرفی و بررسی باستان‌شناختی نقوش قبرها در گورستان اسلامی بخش مرکزی

شهرستان آبادان، استان ایلام" به معرفی قبرستان‌های آبدانان و مقایسه تطبیقی آن با دیگر قبرستان‌های بخش مرکزی ایران دلیجان و

سمیران پرداخته‌اند (Feyzi & Feyzi, 2013). مقاله دیگر تحت عنوان "نشانه‌شناسی نقوش سنگ قبور قبرستان تخت فولاد اصفهان" توسط

نینا صفی‌خانی، ابوتراب احمدپناه و علی خدادادی منتشر شده که فقط به نشانه‌شناسی نقوش با تکیه بر نقش ماهی و شیر پرداخته است.

محسن جمالی در کتابی به نام "سنگ‌نگاره‌های گلپایگان، گذرگاه تاریخ به تفسیر نقوش در دل کوه‌ها و صخره‌ها گلپایگان (عصر ما قبل تاریخ

تا معاصر)" پرداخته است. پایان‌نامه منوچهر پاشایی در گروه باستان‌شناسی تهران تحت عنوان "بررسی قبرستان‌های دوران اسلامی شهرستان

هرسین در بازشناسی اجتماعی و فرهنگی آن" نیز بعد از معرفی جغرافیای تاریخی کرمانشاه و شهرستان هرسین به شناسایی و بررسی جغرافیای

تاریخی ۱۳ قبرستان شاخص منطقه هرسین پرداخته که بسیار مختصر به خصوصیات سنگ قبرها اشاره کرده است.

معرفی دشت سرفیروز آباد:

سرفیروز آباد یکی از دشت‌های مهم استان کرمانشاه است که در جنوب شهر کرمانشاه و در شرق و جنوب شرقی دشت ماهیدشت واقع است (Armed Forces Geographical Organization, 1995). این بخش شامل یک دشت مرکزی و دو منطقه کوهستانی در شمال و جنوب می‌باشد که قسمتی از آن در دشت صاف و هموار میان دو رشته کوه سفید و رشته کوه نثار قرار دارد (Niknami & et al., 2013) و دارای سه دهستان به نام‌های فیروزآباد، جلالوند و عثمانوند است (Niknami & et al., 2009). وجود دو رودخانه مرگ و شاخه‌های متعدد آن و همچنین رودخانه فصلی گشان به عنوان سرچشمه اصلی آب دشت مذکور قابلیت‌های زیست محیطی را برای اسکان جوامع انسانی در ادوار مختلف موجب شده است (Parvin, 2000). از نظر زمین شناسی بخش سرفیروز آباد جزء زاگرس چین خورده کردستان می‌باشد و از نظر طبیعی در یکی از دشت‌های باز کشور واقع شده که طی قرن‌ها کوهزای نواحی مجاور گسترش یافته است نسبت به این منطقه بسیار اندک باشد (Niknami & et al., 2013).

اگر چه در حاشیه قرار گرفتن و دور بودن از جاده بزرگ خراسان و همچنین دوری از دشت ماهیدشت و کرمانشاه به عنوان گذرگاه‌های مهم در منطقه غرب موجب شد تا قرن‌ها این منطقه ناشناخته و بر باقی بماند و آگاهی نسبت به این منطقه بسیار اندک باشد اما طی سال‌های اخیر پژوهشگران باستان شناس تحقیقات مبسوطی انجام داده‌اند و اطلاعات بکری استخراج کرده‌اند که بطور کلی یافته‌های آنها حاکی از آن است که دشت سرفیروز آباد از دوره پارینه سنگی تا دوره متأخر اسلامی دارای استقرارهای متعدد و متفاوت بوده و هرگز خالی از سکنه نبوده است اما نوع معیشت و هویت اجتماعی جوامع انسانی در آنجا به کرات دستخوش تغییر و تحولات بوده است، مثلاً در دوره پارینه سنگی قدیم و میانی استقرارها بطور متراکم و بصورت یکجانشین در محوطه‌های فصلی و موقت بوده است و در دوره مس و سنگ سکونت‌ها در دشت قرار داشته که نشان دهنده زندگی و معیشت بر اساس کشاورزی و دامداری در این دشت می‌باشد. در دوره مفرغ نیز با فراز و فرودهای زیاد مجدداً استقرارها به شکل کشاورزی و دامداری شکوفا می‌شود. در دوره اسلامی درباره این دشت وسیع‌ترین اطلاعات بر اساس گورستان‌ها، بنای امام زاده‌ها و قدمگاه‌ها می‌توان بدست آورد (Niknami & et al., 2009). بنظر می‌رسد در تمامی این دوره به علت برخورداری از قابلیت‌های زیست محیطی و مکان یابی مناسب بیشترین تراکم استقرار در نیمه جنوبی دشت بوده است و ساکنان بیشتر از آنکه به زمین متکی باشند به منابع آب و مراتع مناسب برای تغلیف دام‌ها متکی بودند (Niknami & et al., 2009). بنابراین از نظر جامعه شناختی می‌توان مفهوم هویت اجتماعی ساکنان این دشت را در ادوار مختلف بویژه دوره حکومت قاجار و پهلوی تحت تأثیر عواملی چون نوع سکونت و معیشت معنا کرد.

بعد از وقوع انقلاب مشروطه ایالت کرمانشاهان به ۲۹ بلوک تقسیم شد که بخش ماهیدشت یکی از بخشهای مهم آن به شمار می‌رفت. غنای زیست محیطی این بخش متأثر از وجود رودخانه مرگ بود که در سمت چپ آن رودخانه کلهرنشین و در سمت راست آن زنگنه‌ها ساکن بودند، ایل عثمانوند ساکن این دشت وسیع به عنوان یک ایل بزرگ لک در دوره قاجار تحت قلمرو حاکمیت ماهیدشت اداره می‌شد و حتی دارای هنگ نظامی بودند (Rabino, 2012).

از مشروطه تا اواسط دوره رضاشاه پهلوی و اجرای سیاست تخته قاپو کردن عشایر مردمان ایل عثمانوند زندگی و معیشت خود را به روش "کشت و کوچ" (Yari & Karami, 2020) سپری می‌کردند و در کوچ به مناطق سردسیری به دشت ماهیدشت و نزدیک روستای عثمانوند و در کوچ به گرمسیر به مناطق نزدیک هلبلان در رفت و آمد بودند (Yari & Karami, 2020). این نوشتار در صدد است برای دست یابی به اطلاعات پیرامون سنت‌ها و فرهنگ‌ها و همچنین جایگاه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی ساکنین دشت سرفیروزآباد بویژه ایل عثمانوند به واکاوی و تحلیل گورستان‌ها به عنوان آثار شاخص منطقه مذکور بپردازد، از آنجایی که بالغ بر ۳۰ گورستان در منطقه شناسایی و قابل مشاهده است و تاکنون در خصوص این میراث مهم در منطقه تحقیق یا تألیفی جامع انجام نگرفته است، لذا موجب گردید تا این نوشتار بر

پایه‌ی نمونه‌گیری هدفمند، گورستان غریبه یا "خریوه" واقع در روستای کله جوب را انتخاب نماید و با واکاوی و رمزگشایی مفاهیم نهفته در دل نقوش حکاکی شده بر روی سنگ قبرها دق البابی باشد تا در پژوهش‌های آینده بصورت مبسوط به این موضوع پرداخته شود، زیرا شناسایی و تجزیه و تحلیل گورستان‌ها به عنوان بخشی از هویت هر منطقه می‌تواند آگاهی‌های بکری راجع به فرهنگ‌ها و سنت‌های آن جوامع انسانی باشد.

موقعیت جغرافیای کله جوب و گورستان غریبه (خریوه):

روستای کله جوب در دهستان عثمانوند، بخش سرفیروز آباد، با طول جغرافیای ۹۵' ۱۰" ۴۷°، و عرض جغرافیای ۴۳' ۰۳" ۳۶° و ارتفاع متوسط ۱۵۳۰ متر در ۳۴ کیلومتری جنوب خاوری کرمانشاه واقع است. روستا در سطحی ناهموار قرار دارد و رودخانه مرگ از جنوب آن می‌گذرد. کوه سفید نیز در ۴ کیلومتری شمال خاوری و کوه نثار در ۵ کیلومتری جنوب روستا است (Niknami & et al., 2009). مردم روستای کله جوب کُرد زبان و به گویش کلهری تکلم می‌کنند و شیعه مذهب هستند. از لحاظ هویت اجتماعی به نظر می‌رسد به مرور در دشت سر فیروز آباد زندگی کوچروی به زندگی یکجانشینی و معیشت بر مینا کشاورزی و متکی به زمین و آب تغییر یافت و هویت اجتماعی آن بر اساس "کشت و کوچ" هم شکل گرفت، نمونه بارز آن ایجاد روستای کله جوب است که دارای استقرارهای از جمله محوطه‌ی گورستان غریبه می‌باشد.

در ۲۰۰ متری غرب روستای پشته ریزه وسطی و در غرب و جنوب غربی جاده ارتباطی روستای پشته ریزه وسطی به کله جوب و حد فاصل دو کوه سفید در شمال و کوه نثار در جنوب گورستانی موسوم به غریبه (به گویش محلی خریوه) واقع است که در میان اراضی کشاورزی قرار دارد؛ به طوری که زمین‌های کشاورزی محوطه گورستان را از سه طرف محدود کرده است. محوطه با شیبی ملایم بر دامنه یکی از تپه‌های طبیعی قرار دارد.

این گورستان گستره‌ای به ابعاد ۱۲×۷۰ متر و امتداد شرقی - غربی دارد که سطح محوطه را پوشش گیاهی انبوهی مانند خار و خاشاک پوشانده است (Niknami & et al., 2009). قسمتی از سطح محوطه به زیر کشت رفته و به علت کشت گندم پراکندگی نهال در سطح محوطه نسبتاً اندک است. ناگفته نماند قسمت شمالی قبرستان دارای پراکندگی سفال است که آن هم به دلیل عبور جاده آسفالت بریده شده است. راه دسترسی به محوطه گورستان غریبه از طریق جاده آسفالت به سهولت انجام می‌گیرد. در حال حاضر این محوطه محلی برای دفن اموات روستا مورد استفاده قرار می‌گیرد. در بدو ورود به گورستان، تصاویر و نقوش متعدد به مانند گنجینه پر معنا بر روی سنگ قبرها توجه هر بیننده را به خود جلب می‌کند، بازده زمانی این گورستان طبق شواهد و قراین از جمله جهت تدفین مردگان به سمت قبله و عدم مدارکی دال بر قدیمی بودن این محوطه، این فرضیه به اثبات می‌رسد که گورستان غریبه به دوران متأخر اسلامی یعنی از دوره صفویه تا پایان دوره پهلوی‌ها تعلق دارد، اگرچه بر روی بسیاری از قبور که به صورت افقی استقرار دارند، تاریخ وفات ذکر شده در فاصله بین سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۲۰ شمسی به وفور دیده می‌شود. اما وجود قبر شخصی به نام سالار خان پسر اصلان بگ (بیگ) احتمالاً یکی از افراد بزرگ طوایف وندها که متاسفانه بر اثر فرسایش ناخوانا است که در هنگام عبور کاروانشان از منطقه در سال ۱۱۰۷ ه.ق وفات می‌یابد و به اجبار در همین مکان به خاک می‌سپارند، از این رو اهالی منطقه، آن مکان را غریبه یا "خربوه" می‌نامند و به مرور نیز اموات خود را در این مکان دفن می‌کنند و به قبرستان غریبه معروف می‌گردد. وجود این قبر بطور یقین قدمت گورستان را به اواخر دوره صفویه و سال‌های اولیه پادشاهی شاه سلطان حسین صفوی می‌رساند که با وجود صلح و دوستی کشور ایران با همسایگان؛ در منطقه غرب گهگداری با نیروهای امپراتوری عثمانی درگیری‌های بطور موقت بوجود می‌آمد و منطقه را ناامن می‌کنند. (تحقیق میدانی از اهالی روستا کله جوب)

(تصویر اولین سنگ قبر ایجاد شده در گورستان غریبه متعلق به سالارخان) (اولین سنگ قبر متعلق به سال ۱۱۰۷ ه.ق.)

سفال‌های سطحی در محوطه گورستان غریبه (Niknami & et al., 2009)

این گورستان دارای چندین نوع سنگ قبر متفاوت است. بر اساس تقسیم‌بندی نیکنامی سه دسته می‌توان را برشمرد (Niknami

& et al., 2009).

الف) دسته اول: شامل قبرهای ساده با سنگ چین و فاقد سنگ قبر است که به صورت نامنظم و پراکنده در سطح محوطه گورستان وجود دارند و می‌توان این احتمال را داد که به علت وجود آفتاب و گرمای طاقت‌فرسا نقوش حک شده روی سنگ‌ها ناخوانا یا حتی نابود شده‌اند، قابل توجه است که در این محوطه چندین سنگ قبر تقریباً سالم وجود دارد که هیچ تصویر یا نوشته بر روی آن نیست و گویا سبکی خاص بوده که فاقد نوشتار و تصاویر است. این سنگ قبرها بیشتر شبیه یک شال ستونی است.

قبرهایی با سنگ چین ساده در گورستان

دسته دوم: تنها یک سنگ قبر افقی (خوابیده) دارد و اثری از سنگ چین در اطراف آنها دیده نمی‌شود.

دسته سوم: یک سنگ قبر افقی و یک سنگ قبر عمودی (به صورت کوتاه و نوک تیز) بر فراز آن قرار دارد (Niknami & et al.,)

(2009) که معمولاً قبر افرادی است که موقعیت و جایگاه اجتماعی متوسطی در بین اهالی دارند.

به عقیده نگارنده می‌توان دسته‌ی دیگری از سنگ قبرها به این دسته بندی اضافه کرد که شامل سنگ قبر عمودی بسیار بلند و خیاری شکل در کنار سنگ قبر افقی است و در زبان محلی (میل و سر دل) گفته می‌شود و به عبارتی دیگر " کیل " طی تحقیقات میدانی در

میان اهالی روستا این سنگ‌های کیل به افراد برجسته و مهم ایل تعلق دارد. نکته قابل توجه اینکه برخلاف دیگر سنگ قبرها تمامی سطوح سنگ کیل با نوشته‌ها، اشعار، نقوش حیوانات و صحنه شکارگاه و همچنین تاریخ درگذشت و القاب و طایفه متوفی تزئین شده است.

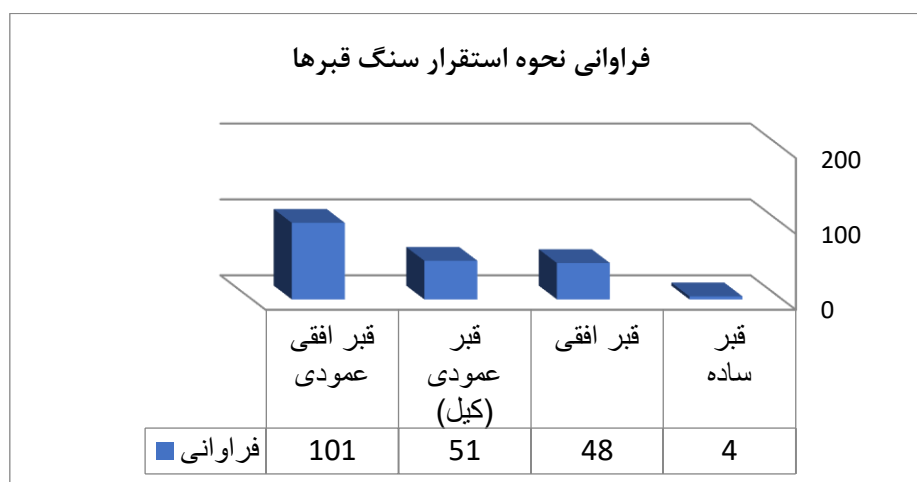

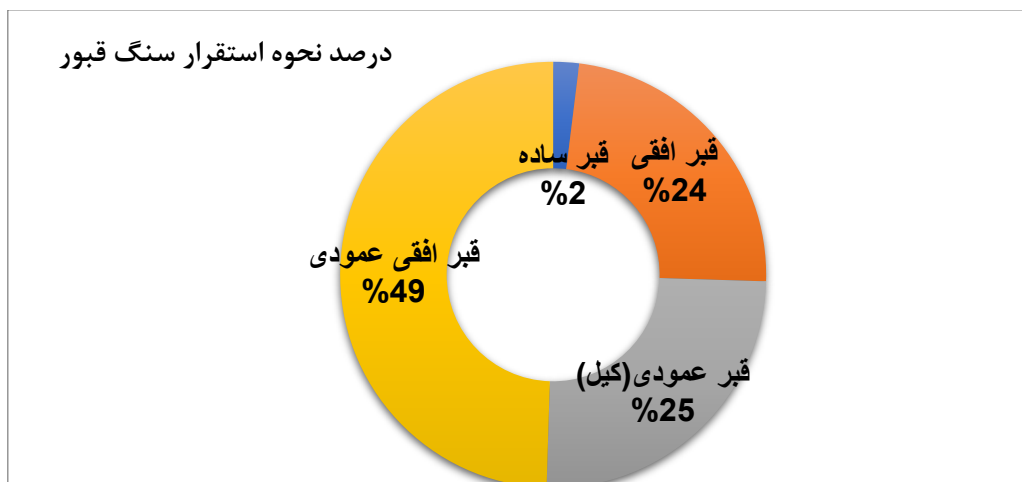
مورتنسن در سال ۱۳۵۵/۱۹۷۷ در منطقه پشت‌کوه و پیش‌کوه در میان جوامع کوچ‌نشین تحقیقی راجع به گورستان‌ها انجام داد. او برای اغلب گورستان‌ها در میان طوایف کوچ‌رو ویژگی‌هایی را به اختصار برشمرده است که با سنگ قبرهای مستقر در گورستان غریبه مطابقت می‌کند (Mortensen, 1998).

جدول ۱

فراوانی استقرار سنگ قبرها

مؤلفه	فراوانی	درصد
قبر ساده	۴	۱/۹۶
قبر افقی	۴۸	۲۳/۵۲
قبیر عمودی (کیل)	۵۱	۲۵
قبر افقی-عمودی	۱۰۱	۴۹/۵۰
جمع کل	۲۰۴	۱۰۰

تصاویری که بحث اصلی مورد مطالعه در این مقاله هستند به پنج دسته تقسیم می‌شود:

(۱) نماد انسانی؛ (۲) نماد حیوانی؛ (۳) نماد گیاهی؛ (۴) نماد جمادی؛ (۵) نماد هندسی.

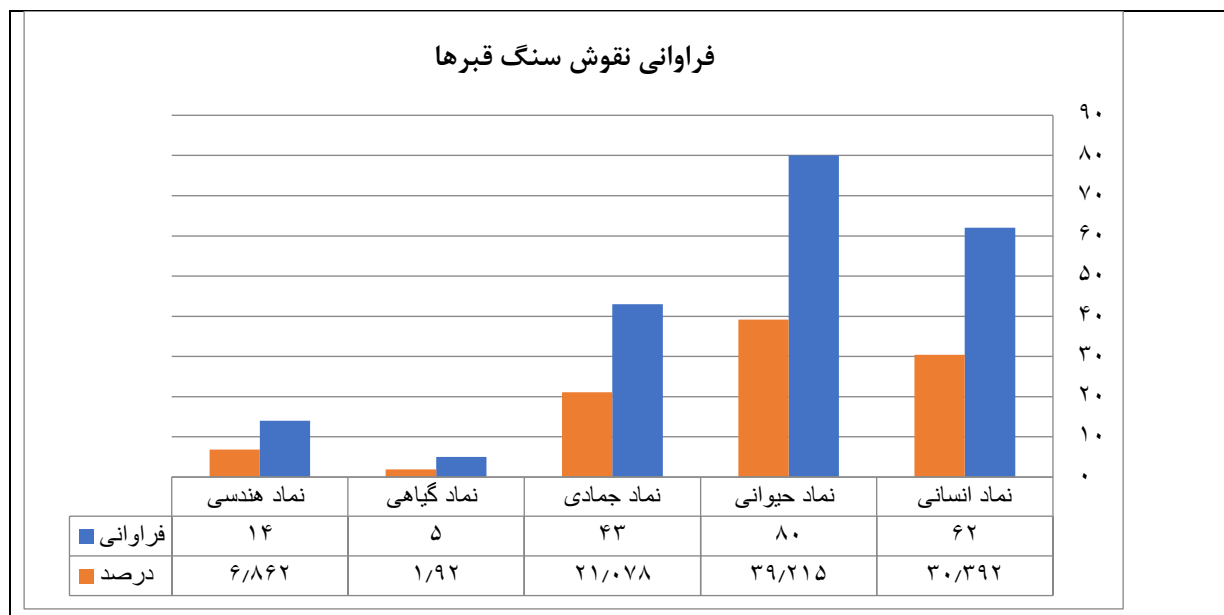
به طور کلی در گورستان غریبه تمرکز بر نقوش بر دیگر خصوصیات قبور برتری دارد. به عقیده آقای فرزین نقوش قبور، روایتی از

بیان و تصور ذهنی بازماندگان از متوفی و خصوصیات او است که از گذشته تا کنون این روش به عنوان زبان تصویر وجود داشته است (Farzin, 2005). از میان انبوهی از سنگ قبرهای موجود در گورستان غریبه آنچه نگارنده را بیشتر متوجه خود کرد، نقوش روی سنگ گورهای بود که با تنوع و زیبایی خاصی جلوه‌گری می‌کرد، به طوری که می‌توان گفت در این گورستان تمرکز بر نقوش بر دیگر خصوصیات قبرها برتری دارد. از آنجایی که حکاکی نقوش در نزد ایرانیان ریشه در دوران باستان دارد و در ادوار اسلامی نیز با رنگ و لعاب اسلامی آمیخته و دارای اهمیت است، برای درک بهتر و واکاوی مفاهیم به کار رفته بر سنگ قبرهای این گورستان نیاز به یک تقسیم‌بندی بر اساس نقوش است؛ بنابراین تقسیم‌بندی در پنج گروه از نقوش انجام می‌گیرد که به ترتیب به شرح آن خواهیم پرداخت.

جدول ۲

فراوانی نقوش سنگ قبرها

مؤلفه‌ها	فراوانی	درصد
نماد انسانی	۶۲	۳۰/۳۹۲
نماد حیوانی	۸۰	۳۹/۲۱۵
نماد جمادی	۴۳	۲۱/۰۷۸
نماد گیاهی	۵	۱/۹۲
نماد هندسی	۱۴	۶/۸۶۲
جمع کل	۲۰۴	۱۰۰

در این گورستان نقوش دارای تنوع بسیار و عمدتاً در بافتی موضوعی و درصدد بیان موضوعی به کار رفته‌اند. بیشترین فراوانی در این دسته‌بندی شامل نقوش حیوانی است که اغلب همراه با تصاویر انسانی و به صورت جمعی یا منفرد حکاکی شده و نشان‌دهنده بافت موضوعی چون آداب و رسوم یا نحوه معیشت ساکنین است. خصوصیات این سنگ‌قبرها را می‌توان به قرار زیر برشمرد:

- (۱) ترسیم تصویرهای انسانی و حیوانی روی سنگ قبرها که در گورستان غریبه به وفور دیده می‌شود.
- (۲) استقرار سنگ‌های عمودی روی قبر مردان (کسانی که دارای جایگاه اجتماعی مانند خان یا کدخدا می‌باشند) بیشتر کاربرد دارد و البته در گورستان غریبه این دسته بندی صدق می‌کند و اغلب سنگ گورهای عمودی مشاهده شده با تصاویر و خطوط به مردان تعلق دارد
- (۳) برخی قبرها دارای نوشته، عموماً به دو زبان عربی و فارسی هستند. در محوطه گورستان غریبه نیز خطوط به دو زبان فارسی و خیلی اندک عربی دیده می‌شود. بر روی سنگ قبرها با عباراتی کوتاه نام و نام پدر، نام طایفه و تاریخ مرگ متوفی ذکر شده است. جالب توجه

اینکه در این گورستان که به سبک اسلامی است و عمده‌ی قبور موجود هم متعلق به عصر پهلوی است، بر روی هیچ کدام آیات قرآن دیده نمی‌شود که به عقیده مورتنسن این مسئله شاید به دلیل حفظ حرمت قرآن بوده است که بر این اساس می‌توان به اعتقادات و باورهای مذهبی مردمان آن دیار پی برد (Mortensen, 1998).

نماد انسانی:

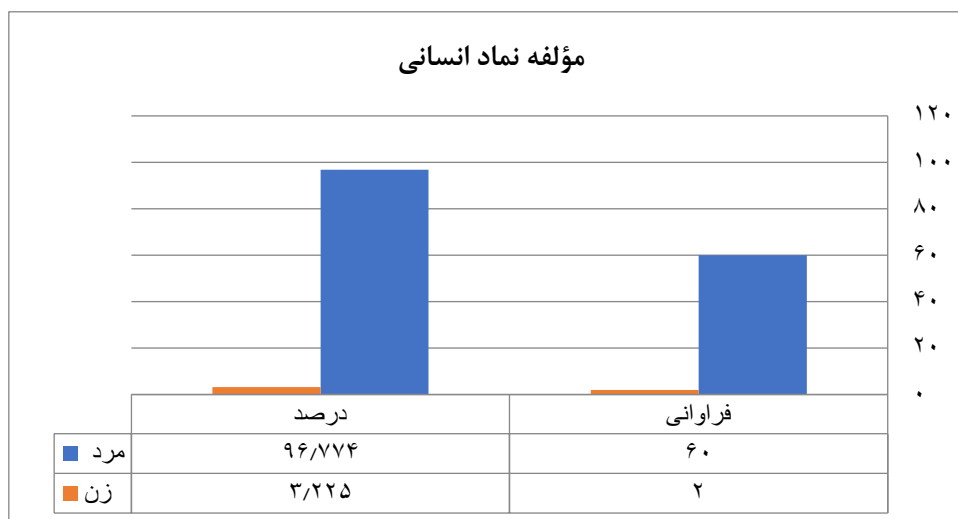
اغلب بر روی سنگ قبرها عمودی، نقش انسان آنهم به شکل مذکر (مرد) در حالات متفاوت دیده می‌شود. قابل توجه است که تصویر زن بر روی سنگ‌های عمودی کمتر و در محوطه گورستان غریبه تنها دو مورد دیده شده است که آن هم احتمالاً مربوط به مراسم خاصی است.

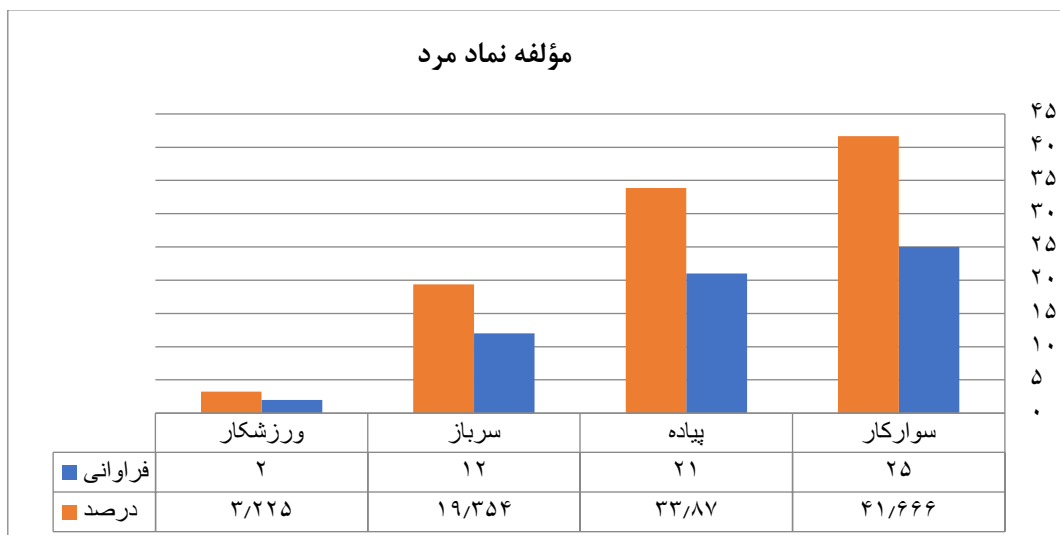
جدول ۳

فراوانی و درصد در نماد انسانی

نماد	ریزمولفه	فراوانی	درصد ریزمولفه در هر نماد	درصد کل نماد
مرد	سوارکار	۲۵	۴۱/۶۵	
	پیاده	۲۱	۳۳/۸۸	۹۶/۷۸
	سرباز	۱۲	۱۹/۳۴	
	ورزشکار	۲	۳/۱	
زن	-----	۲	۳/۲	۳/۲
جمع کل		۶۲		۱۰۰

به نظر می‌رسد سنگ قبرهای عمودی فقط متعلق به مردان است و تصویر زنان بر روی قبور افقی دیده می‌شود. دو نمونه ذکر شده بر روی سنگ افقی- عمودی (متوسط) تصاویر در سه ردیف به نمایش گذاشته شده که در بالا و رأس سنگ تصویر گوزن جوانی را نشان می‌دهد که توسط گرگ درنده غافلگیرانه شکار شده است. در ردیف دوم نبرد تن به تن گوزن و شیر را نشان می‌دهد که گویی در نهایت گوزن مغلوب شیر می‌شود، در پایین سنگ تصویر زنی با لباس بلند دامن‌دار که دستی بر کمر دارد و روبروی مردی با کلاه محلی ایستاده است. به نظر می‌رسد مرد دامن زن را به حالت التماس در دست گرفته است و این نشان‌دهنده موقعیت و جایگاه برتر زن است یا اینکه در حال انجام مراسم محلی هستند.

در گورستان غریبه بر روی سنگ قبرها به صورت انفرادی مردی سوار بر اسب در حال شکار بز کوهی یا گوزن دیده می‌شود یا در بالای صفحه سنگ قبر یک سوارکار قرار دارد و سه نفر به عنوان سرباز با یونیفرم مخصوص و یکدست و کفش‌های پاشنه‌دار و نوک تیز برای حفاظت از او در یک ردیف ایستاده‌اند، یک نفر به عنوان خدمه افسار اسب را برای کنترل در دست دارد که نشان‌دهنده کدخدا یا رئیس بودن متوفی است. این تصویر در چندین سنگ قبر تکرار شده است.

تصویر دیگری که به وفور بر روی سنگ‌ها بلند عمودی دیده می‌شود صحنه شکارگاه است. در چندین ردیف نامنظم مردانی سواره و پیاده اسلحه به دست به دنبال شکار حیواناتی مانند بز کوهی و گوزن هستند. نکته جالب اینکه در اطراف و پشت سنگ همان تصاویر حکاکی کرده‌اند و با خطوطی کج و معوج اطلاعاتی راجع به متوفی نوشته‌اند بطوری که تمامی سطوح سنگ نوشته شده است.

در تصویری دیگر بر روی سنگ قبرهای عمودی- افقی متوسط نوک تیز، سه مرد در یک ردیف، یک دست بر کمر و در دست دیگر یک اسلحه با کلاه نمدی (محلی لکها) و لباسی بلند و دامن دار (دوره قاجاریه) و کفش پوشیده دیده می‌شود. در زیر پای آنها تصویر اسبی بی‌سوار را نشان می‌دهد و بر بالای سر آن سه نفر تصویر شکسته شکلی هندسی شاید صلیبی شکسته یا آرم نظامی خاص کنده‌کاری شده است که در یک تحلیل کوتاه می‌توان گفت متوفی مرد و دارای مقام و منصب نظامی بوده که بعد از مرگ اسبش بی‌سوار باقی مانده و آن تصویر هندسی بالای قبر نمادی از همان مقام نظامی‌اش است.

در تصویری دیگر بر روی سنگ قبرهای افقی در حالی که گوزنی به صورت غافل‌گیرانه طعمه سگ تازی شده و در پایین صفحه دو مرد اسلحه به دست گوزنی را اشاره گرفته‌اند که بر گردن گوزن طنابی آویزان است. به نظر می‌رسد این دو مرد شکارچی همراه با سگ تازی خود به صحرا رفته و قصد شکار یا رام کردن گوزن وحشی را داشته‌اند.

در تفسیر این تصویر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: ۱. معیشت مردم را بر اساس شکار کردن نشان می‌دهد. ۲. اشاره‌ای به تفریحات صاحب‌منصبان آن دیار را دارد. ۳. مرد بودن متوفی را اثبات می‌کند؛ ۴. به رام کردن حیوانات وحشی توسط ساکنین اشاره می‌کند.

تصویر دیگری که بر روی چندین نمونه سنگ عمودی «کیل یا میل» حک شده و قابل مشاهده است، صحنه شکارگاهی را به صورت منظم در هفت ردیف نشان می‌دهد، بدین ترتیب که در بالاترین نقطه سنگ تصویر مردی قرار دارد که در یک دست تفنگ دارد و دست دیگرش را بر کمر نهاده است. او تفنگ را وارونه به سمت بزهای وحشی شاخ‌دار نشانه گرفته که در پنج ردیف با اشکال یک دست قرار دارند و در آخرین ردیف که پایین‌ترین صفحه سنگ است، قرینه تصویر همان مرد اولی را نشان می‌دهد که او نیز تفنگ خود را به سمت بزها نشانه گرفته و قصد تیراندازی و شکار آنها را دارد. در پشت صفحه سنگ «کیل» قرینه همان تصویر دیده می‌شود و در کناره‌های سنگ به صورت نامنظم و ناخوانا خطوطی کج و معوج حجاری شده که در مورد متوفی اطلاعاتی را ارائه می‌دهد. لازم به ذکر که دسته‌ی سنگ قبرهای کیل در این گورستان به علت فرسایش و جابه‌جایی سنگ‌ها اغلب یکی از سنگ‌ها عمودی یا افقی آن باقی مانده و قابل شناسایی است.

نماد حیوانی

یکی از اساسی‌ترین موضوعات روی سنگ گورهای قبرستان غریبه نقش حیوانات است که نشانه تأثیر مستقیم حیوانات بر زندگی مردمان آن دیار است. حیوانات گاه به دلیل کاربردشان در زندگی بشر، چه از نظر تغذیه و شکار و چه از نظر کاربردشان در کشاورزی و گله‌داری، جایگاهی و باربری و حتی در مبارزات و جنگ‌ها و همچنین کاربرد نمادهای اساطیری آنها در باورهای مردم به انواع مختلف از جمله هنر نقاشی و حکاکی آنها بر روی صخره و سنگ به وفور دیده می‌شود (جمالی، ۱۳۹۴: ۹۶) اما به نسبت سنگ قبرهای عمودی کمتر است. از منظر دیگر الگوی نقوش حیوانی بر روی سنگ قبور گورستان غریبه نشان‌دهنده اهمیت و برتری شکار نسبت به کشاورزی در مسله معیشت ساکنین می‌باشد.

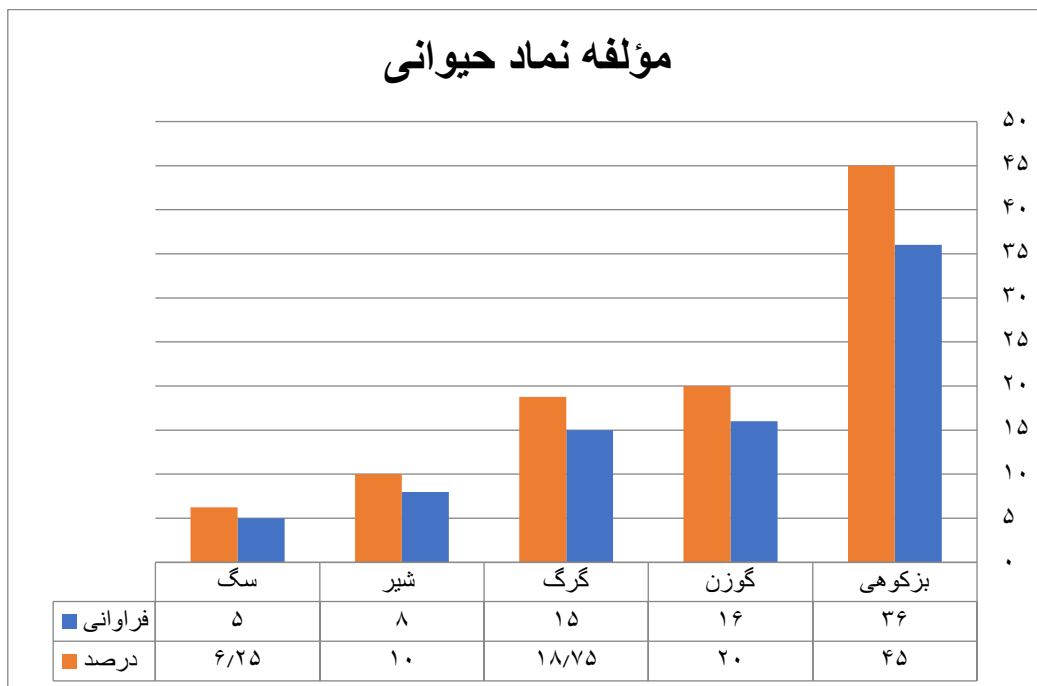
جدول ۴

فراوانی و درصد در نماد حیوانی

نماد	فراوانی	درصد
بزکوهی	۳۶	۴۵
گوزن	۱۶	۲۰
گرگ	۱۵	۱۸/۷۵
شیر	۸	۱۰

سگ	۵	۶/۲۵
جمع کل	۸۰	۱۰۰

در گورستان غریبه نیز نقش‌های حیوانی اغلب بر روی سنگ قبرهای عمودی (کیل) و عمودی-افقی به کار رفته است، البته این بدین معنا نیست که تصویر حیوان بر روی سنگ قبرهای افقی نبود، بلکه روی آن دسته سنگ‌ها هم دیده شده است.

در میان تصاویر موجود بر سنگ قبرهای آنجا فراوانی تصاویر گوزن، بزکوهی، اسب، شیر، گرگ دیده می‌شود که بدون تردید تکرار این نقوش در گورستان غریبه به عنوان عنصری ثابت در ترکیب ندی تصاویر ریشه در همان ادبیات عامه ایلات دارد که هر کدام به صورت منفرد یا جمع دارای نماد و نشانه‌های خاص هستند.

اسب به عنوان موجودی که در سیر تحول بشر بیشترین و بااهمیت‌ترین نقش را داشته است، همواره بر روی این سنگ قبرها نیز به انواع مختلف با سواره یا بی‌سوار در میدان شکار یا در طبیعت دیده می‌شود.

اسب مظهر هوشیاری و فراست است. در نزد پادشاهان مظهر نجات و پیروزی، در نزد دهقانان نشانه برکت و فراوانی و سرمایه است. بر روی سنگ قبرهای گورستان غریبه بیشتر تصاویر به صحنه‌های شکار می‌پردازد که مجموعه‌ای از حیوانات مانند گوزن، بزکوهی در حال چرا بوده که مرد یا مردانی سوار بر اسب در حال شکار آن‌ها هستند.

برخی از نقوش اسب بی‌سواری را به تصویر می‌کشد که در صحنه شکارگاه سرگردان است یا اینکه تصویر اسبی با سوار در حین شکار را نشان می‌دهد که خدماهی افسار اسب را گرفته و در حال خدمت‌رسانی به سوار است و نشان‌دهنده مرد بودن متوفی و همچنین جایگاه و منصب متوفی به عنوان خان یا ریش سفید است. تعداد بسیاری از سنگ قبرهای محوطه به این صحنه‌ها آراسته است که نشان‌دهنده نقش و تأثیر اسب در زندگی مردمان منطقه است.

تصویر گوزن در این گورستان فراوانی و تنوع بسیاری دارد. گوزن نماد مراقبه، نجابت و فروتنی، نیروهای آسمانی، ثروت است. شاخ گوزن نماد باروری در طبیعت، باروری در انسان و حیوان و نیروی فوق طبیعی است. (ابراهیمی و حسینی، ۱۳۹۰: ۸۹) اغراق در شاخ‌های بلند و پیچ‌دار گوزن نشان‌دهنده پر باری و آمیختگی جامعه گله‌داری و کشاورزی است.

بر روی یکی از سنگ قبرها تصویر گوزنی را نشان می‌دهد که شیری بر پشت آن سوار شده و در حال شکار کردن گوزن است. گویا شیر غافل‌گیرانه گوزن را به دست آورده است، اما در پایین صفحه سنگ تصویر مردی وجود دارد که اسلحه در دست به سمت گوزن شلیک می‌کند. نکته جالب‌تر وجود طناب یا بند و پیکان وارونه است که طرف گردن گوزن به سمت پایین امتداد دارد. برخی معتقدند که گوزن توسط شکارچی با تیری از پای در می‌آید و شکار می‌شود، اما بعضاً قائل بر آنند که گوزن توسط انسان در برهه از تاریخ رام شده و با اینکه بشر در این راستا اقداماتی را انجام داده است، به هر حال در این تصویر طنابی بر گردن گوزن را نشان می‌دهد که رام شدن آن حیوان توسط انسان را تأیید می‌کند.

بز کوهی را در عصر باستان نماد یکی از عوامل طبیعی سودبخش می‌دانستند، مثل نماد خورشید، فرشته باران و اگر در تصویر بز ریش‌دار و شاخ بلند داشته باشد، نشان‌دهنده بز نر است. در مجموع، بز کوهی نقش مهمی در زندگی ایرانیان به‌ویژه مردمان کوهستانی کرمانشاهان دارد؛ بنابراین در اغلب هنرهای ایرانیان به نوعی به بز کوهی اشاره کرده‌اند. بر روی سنگ قبرهای آن گورستان به وفور تصویر بز کوهی در کنار گوزن در حال چرا یا فرار از دست صیاد است یا اینکه در نبرد با حیوانات شکارچی مانند گرگ، شیر، سگ به تصویر کشیده شده است.

بیشترین تصویر بز کوهی بر روی سنگ گورهای عمودی موجود است و از آنجایی که اغلب تصاویر روی سنگ‌های عمودی (کیل) صحنه‌ها منظم یا نامنظمی از شکارگاه را نشان می‌دهد و تصویر بز در زوایای مختلف و بسیار زیبا حکاکی شده است. شیر در باستان نماد خورشید بوده و در نزد اساطیر زرتشت در شمار آفریدگان نیک قرار دارد (Pouyan & Khalili, 2010).

در نزد مردمان لر و کرد شیر نماد رشادت، شجاعت و مردانگی است و در میان ملل مختلف مظهر نگهبان و محافظ تلقی می‌شود (Hall, 2001).

در گورستان غریبه نیز بر روی سنگ قبرها تصاویر متعددی از شیر به چشم می‌خورد که در اغلب تصاویر در حال شکار است و در کنار تصاویر دیگر حیوانات بر روی سنگ‌ها هارمونی زیبایی را به وجود می‌آورد. بر روی چندین سنگ قبر تصویر شیری تکرار شده است که به صورت غافلگیرانه گوزنی را شکار می‌کند. یا اینکه به صورت دسته‌جمعی در صحنه شکارگاه تصویر چند شیر در حال شکار حکاکی شده است.

سگ یا تازی حیوانی وفادار و در آیین زرتشت مقدس‌ترین حیوان است. بر روی یکی از سنگ قبرهای عمودی کوتاه و نوک تیز تصویر گوزن شاخ‌داری وجود دارد که افسار بر گردن دارد و نشانه رام شدن یا در حال رام کردن گوزن است. تصویر سگی بر پشت آن اما نه برای شکار، بلکه بیشتر به نظر می‌رسد سگ توسط صاحبش که پایین صفحه تفنگی در دست دارد، فرستاده شده تا گوزن را مهار کند. این تصاویر نمادی از نوع زندگی مردمان آن دیار است. در تمام زوایای زندگیشان حیوانات بویژه سگ وفادار نقش دارند.

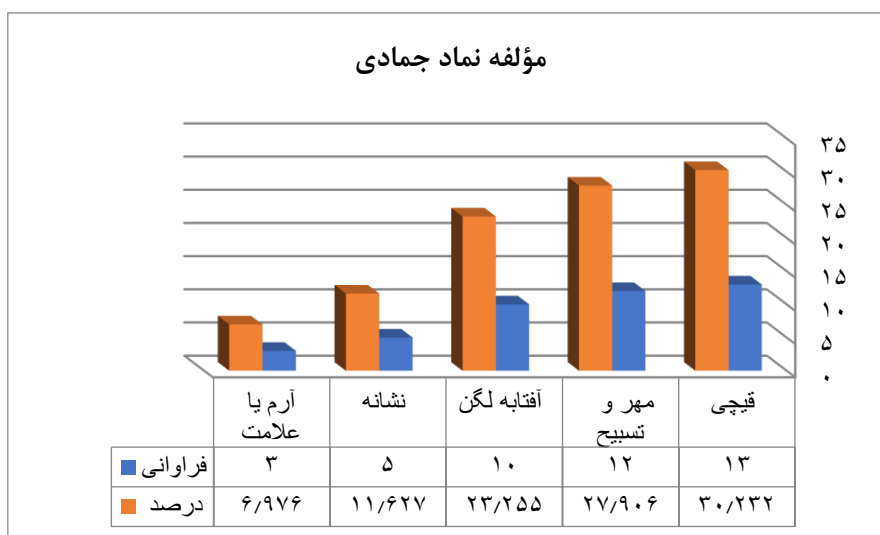
نماد جمادی

تصاویری که بیشتر کاربردی و جنبه اطلاع‌رسانی دارد که گاهی نماد جنسیت، شغل و رشادتهای متوفی و گاهی جهت شناخت قبور برای افراد بی‌سواد کاربرد داشته است (Safikhani & et al., 2014).

جدول ۵

فراوانی و درصد در نماد جمادی

نماد	فراوانی	درصد
قیچی	۱۳	۳۰/۲۳۲
مهر و تسبیح	۱۲	۲۷/۹۰۶
آفتابه لگن	۱۰	۲۳/۲۵۵
نشانه	۵	۱۱/۶۲۷
آرم یا علامت	۳	۶/۹۷۶
جمع کل	۴۳	۱۰۰

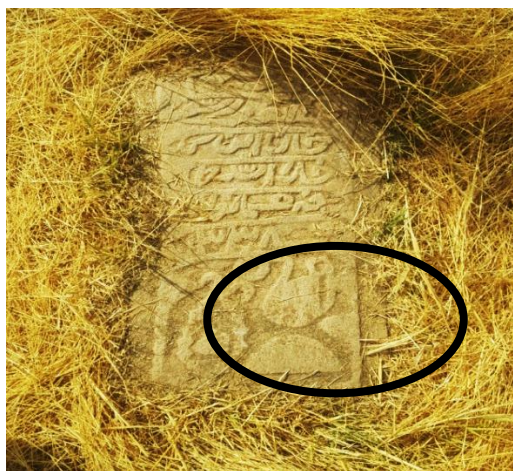

تصویر قیچی نماد آرایشگر یا خیاط بودن متوفی است (Pouyan & Khalili, 2010) و عمدتاً بر روی این تصویر روی سنگ قبر زنان به کار می‌رود. نمادی از مرگ است و قطع رشته حیات را اعلام می‌کند. در گورستان غربیه تصویر قیچی به کرات در کنار دیگر اشیاء و ب صورت بسته به کار رفته است.

شانه به دو شکل متفاوت در این گورستان دیده می‌شود و به عقیده بسیاری از محققان اگر تصویر شانه ساده و یک طرف (یک عدد) باشد، قبر متعلق به مرد است، اما اگر تصویر دوطرفه و دارای دنده‌ها و تصاویر روی شانه باشد متوفی زن است.

برخی از تصاویر خصوصیات یا دل‌بستگی‌های فرد متوفی را نشان می‌دهد. مثلاً مهر و تسبیح که در گورستان غریبه به فراوانی دیده می‌شود. نمادی از ایمان، تقوا و پرهیزگاری متوفی است. عمده این تصاویر بر روی قبور افقی است و با توجه به تاریخ وفات متوفی متعلق به دوره پهلوی هستند.

آفتابه لگن تصویری که به زیبایی و شفافیت بسیار بر روی سنگ قبرها افقی این محوطه دیده می‌شود و معمولاً همراه با تصاویر مهر و تسبیح به کار رفته است. بعضاً معتقدند تصویر آفتابه لگن بر روی سنگ قبر نماد مذکر بودن متوفی است که در گورستان غریبه صدق می‌کند. در چندین سنگ قبر افقی تصویر مردی قوی هیکل که در یک دستش تفنگ است و دست دیگرش را بر کمر گذاشته حکاکی شده است و در کنار آن تصویر آفتابه لگن نیز وجود دارد یا اینکه بر روی سنگ قبرهای که تصویر آفتابه لگن وجود دارد نام مرد ذکر شده است.

آرم یا علامت، بر روی دو نمونه سنگ قبر علامت پیکان دو سر دیده می‌شود که نشان می‌دهد متوفی مرد و جهانگرد بوده است. این علامت به صورت دو سر نشانی از شب و روز یا با چهار پیکان نشانه‌ی چهار جهت اصلی شمال، جنوب است. در دوره باستان نزد تمدن‌های همجوار نماد تشعشع خورشید و توازن بوده است. علامت یا آرم دیگر بر سر یک سنگ قبر عمودی-افقی حک شده که شکل صلیبی شکسته یا آرمی نظامی است که به نظر می‌رسد در ارتباط با تصویر سربازانی باشد که پایین‌تر حکاکی شده‌اند.

نمونه سنگ قبردوره قاجار با نشانه آرم چهار سو

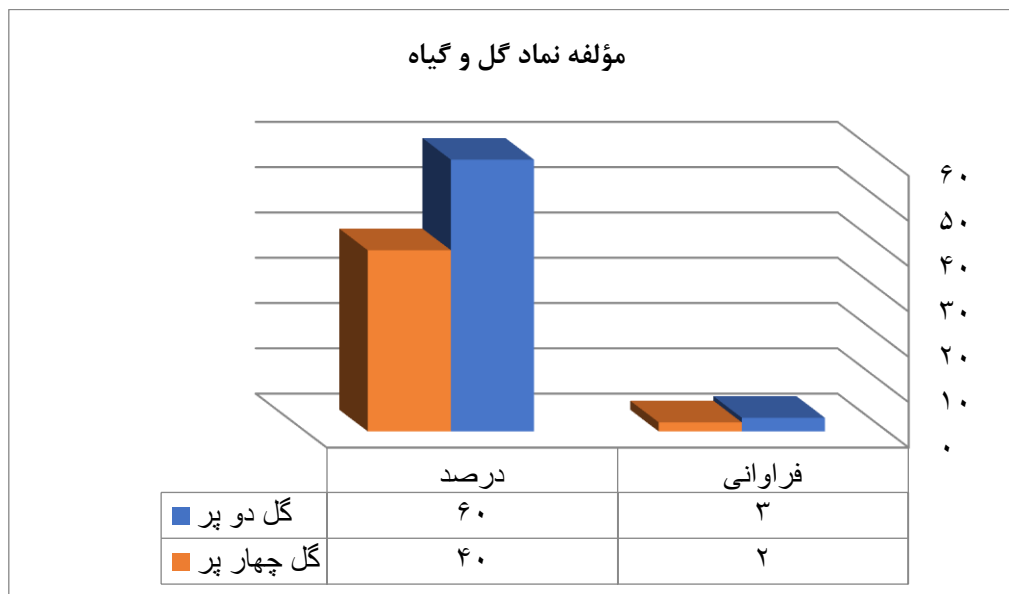
نماد گیاهی

این دسته روی سنگ قبرهای گورستان غریبه بسیار اندک و بر اساس تکنیک نمونه‌گیری هدفمند تنها ۵ نمونه مورد بررسی قرار گرفته است که دو مورد گل چهار پر و سه مورد گل دو پر را نشان می‌دهد.

جدول ۶

فراوانی و درصد در نماد گل و گیاه

نماد	فراوانی	درصد
گل دو پر	۳	
گل چهار پر	۲	۴۰
جمع کل	۵	۱۰۰

تصویر گل بر روی سنگ قبرها نمایانگر باورهای مربوط به زندگی پس از مرگ است. گل دو پر نماد اعتقاد به دنیای فانی و دنیای باقی و گل چهار پر نماد چهار عنصر اصلی زندگی (آب، آتش، باد، خاک) است.

با توجه به اینکه در دوران باستان حجاری گل و گیاه در انواع مختلف اهمیت داشته، به نظر می‌رسد در دوران اسلامی اهمیت خود را از دست داد و بر روی سنگ قبرها تنها برای پر کردن فضاهای خالی مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

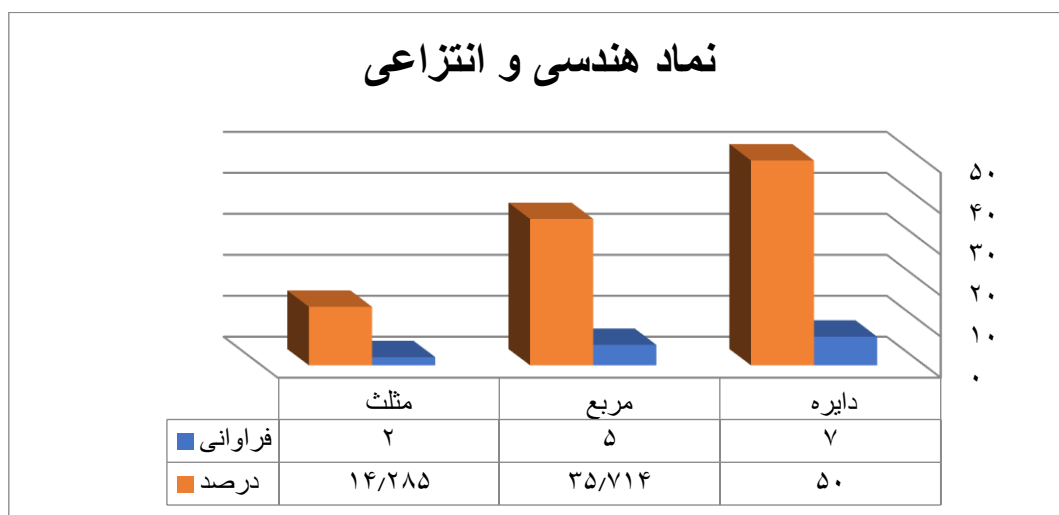
نماد هندسی و انتزاعی

در هنر اسلامی برای دوری جستن از زندگی مادی و نزدیکی حقیقت الهی، نقش‌ها از حالت طبیعی دور شده و به گونه تزئینی جلوه‌گر می‌شود.

جدول ۷

فراوانی و درصد در نماد هندسی و انتزاعی

نماد	فراوانی	درصد
دایره	۷	۵۰
مربع	۵	۳۵٫۷۱۴
مثلث	۲	۱۴٫۲۸۵
جمع کل	۱۴	۱۰۰

دایره کامل‌ترین شکل و از نظر نمادین در تمام دوره‌ها دارای اهمیت بوده و نماد کمال و خلق جهان و دارای مفهوم زمان است. بر روی سنگ قبرهای گورستان غریبه تصویر دایره به روی قبور افقی به کرات دیده می‌شود که در کنار تصاویر قیچی و شانه حک شده است به عقیده نگارنده این تصویر دایره احتمالاً نماد آئینه می‌باشد (Pouyan & Khalili, 2010).

مربع نماد چهار عنصر اصلی (باد، خاک، آب، آتش) است و در گورستان غریبه بر روی قبور افقی دیده شده است. به عقیده دیگر مربع معرف چهار جهت اصلی (شمال، جنوب، غرب و شرق) و نماد مکان است.

مثلت نماد الوهیت، هماهنگی و تناسب و گاهی مفهوم زمین دارد. به صورت زنجیروار دور تا دور برخی از سنگ قبرها مشاهده می‌شود، اما به نظر می‌رسد آن را تنها برای زیبایی و پر کردن فضای خالی قبر به کار برده‌اند.

نتیجه‌گیری

نوشتار حاضر تلاشی بود تا از میان قریب ۱۰۰۰ سنگ قبر قدیمی در گورستان غریبه در سرفیروز آباد کرمانشاهان با تکنیک نمونه‌گیری هدفمند و روش تحلیل محتوا به واکاوی و رمزگشایی نقوش حک شده پرداخته شود. اگرچه می‌توان سنگ قبرها را از جنبه‌های مختلف نسب‌شناسی، تاریخچه احداث بنا، سبک معماری اوضاع سیاسی و مذهبی آن برهه مورد بررسی قرار داد، اما با توجه به دغدغه اصلی نگارنده که حول چرایی و چگونگی حجاری این نقوش می‌چرخد، بنابراین برای دستیابی به یک نتیجه مطلوب تنها تصاویر روی سنگ قبرها با توجه به اهمیت مفاهیم‌شان مورد مطالعه قرار گرفته است. به طور کلی نقش‌های گورستان غریبه به ۵ دسته نماد انسانی، نماد حیوانی، نماد گیاهی، نماد جمادی و نماد هندسی تقسیم می‌شود. طبق بررسی انجام شده روی ۲۰۴ نمونه سنگ قبر در تصاویر به کار رفته شد مشخص می‌شود، اغلب تصاویر حیوان و انسان بر روی سنگ قبرها عمودی-افقی و عمودی (کیل) متعلق به دوره قاجار است و احتمالاً ریشه در نوع و نحوه معیشت آنها یعنی زندگی ایلی و عشایری مبتنی

بر دامپروری و شکارگری دارد. بر روی سنگ قبرهای عصر پهلوی نیز که عمدتاً افقی بودند عمده تصاویر از دسته جمعی دیده می‌شود و بیانگر مضامین مذهبی و اعتقادی آنها است.

نقش حیوانی در گورستان مورد نظر با تنوع بسیار و اغلب همراه با تصاویر انسانی در بافت موضوعی چون اعتقادات، باورها و نوع و نحوه‌ی معیشت بیشترین فراوانی را دارد و کمترین فراوانی در این تقسیم‌بندی به دسته نقوش گیاهی مربوط است. یافته‌ها حاکی از آن است که نقوش انسانی گورستان با بافتی موضوعی در صدد بیان موضوعی خاص مانند یک رسم یا بیان یک باور اجتماعی و اعتقادی است که بدون شک نشان‌دهنده تأثیر مستقیم فرهنگ ساکنین این خطه بر روی نقوش حجاری شده است و ریشه در باورها و عقاید آنها دارند. قابل توجه است تصاویر سنگ قبرها در هیچ برهه صرفاً جنبه زیبایی‌شناختی نداشته‌اند، بلکه دارای مفاهیم و معانی عمیق بوده‌اند که انسان‌ها به دلیل ارتباط خاصی که با سنگ قبرها داشته‌اند آن را به عنوان بسته یا ابزاری مناسب برای ابراز باورها و اعتقادات و هنرهای خود در نظر گرفته و به کار برده‌اند.

نکته قابل توجه این است که اگر چه بسیاری از تصاویر موجود در این گورستان عامیانه به نظر می‌رسند، اما بی‌گمان در دل خود معانی و مفاهیمی عمیقی دارند؛ بدین معنی که تصاویر به شکل نماد بازتاب باورها و اعتقادات مردمانی به شمار می‌رود که در ارتباط با تصاویر دارای درک نمادین بوده‌اند؛ بنابراین با توجه به این پیش‌زمینه و در راستای هدف مورد نظر رابطه بین تصویر و مفاهیم را به خوبی می‌شناختند، مثلاً تصویر قیچی بر سنگ گورها علاوه بر انعکاس شغل متوفی، دارای معانی عمیق است که هم نشان مرگ است و هم زندگی.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Armed Forces Geographical Organization. (1995). *Farhang-e Joghrafiya'i-ye Abadiha-ye Keshvar-e Jomhuri-ye Eslami-ye Iran: Kermanshah [Geographical dictionary of the settlements of the Islamic Republic of Iran: Kermanshah]* (Vol. 46). Geographical Organization of the Ministry of Defense and Armed Forces Logistics.

- Farzin, A. (2005). *Gur-negareh-ha-ye Lorestan [Grave iconographies of Lorestan]*. Center for Anthropological Studies, Cultural Heritage and Tourism Organization.
- Feyzi, M., & Feyzi, N. (2013). An archaeological introduction and analysis of grave motifs in Islamic cemeteries of the central district of Abdanan county. *Farhang-e Ilam [Ilam Culture]*, 14(40 & 41).
- Ghadyani, A. (2008). *Tadfin-e Mordegan dar Iran (Az Dowreh-ye Bastan ta Payan-e Qajariyeh) [Burial of the dead in Iran (From the ancient era to the end of the Qajar period)]*. Aron Publications.
- Hall, J. (2001). *Farhang-e Negareh'i-ye Namadha [Illustrated dictionary of symbols in Eastern and Western art]*. Farhang-e Honar Publications.
- Mortensen, I. D. (1998). *Kuch-neshinan-e Lorestan: Tarikh-e Farhang-e Madi va Galeh-cherani dar Gharb-e Iran [Nomads of Luristan: History, material culture, and pastoralism in Western Iran]*. Pazhouhandeh Publications.
- Niknami, K., & et al. (2009). *Gozareth-e Barresi-ye Bastanshenasi-ye Dasht-e Sarfiroozabad-e Shahrestan-e Kermanshah [Archaeological survey report of the Sarfiroozabad Plain of Kermanshah County]* (Vol. 1). Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization of Kermanshah Province.
- Niknami, K., & et al. (2013). Remains and settlements of the Sarfiroozabad Plain of Kermanshah from the Paleolithic to the Qajar period (A preliminary report of the first season of archaeological surveys in the region). *Bastanshenasi, Tarikh-e Honar va Motale'at-e Miyan-reshteh'i [Journal of Archaeology, Art History and Interdisciplinary Studies]*, 5 & 6(10 & 11).
- Parvin, M. (2000). *Barresi-ye Manabe va Masa'el-e Ab-e Mahidasht [An investigation into the water resources and issues of Mahidasht]* University of Tehran, Department of Geography]. Tehran.
- Pouyan, J., & Khalili, M. (2010). Semiotics of tombstone motifs in Dar al-Salam Cemetery of Shiraz. *Honar-ha [Art Books]*(144).
- Rabino, H. L. (2012). *Gozareshi az Bazargani va Ejtema-e Shahr va Eyalat-e Kermanshah dar Sadeh-ye Nozdahom [A report on the commerce and society of the city and province of Kermanshah in the nineteenth century]*. Razi University Press.
- Safikhani, N., & et al. (2014). Semiotics of tombstone motifs in Takht-e Foolad Cemetery of Isfahan. *Honar-ha-ye Ziba: Honar-ha-ye Tajassomi [Journal of Fine Arts: Visual Arts]*, 9(4).
- Tanavoli, P. (2009). *Sang-e Qabr [Tombstone]*. Agah Publications.
- Yari, S., & Karami, S. (2020). The role of economic factors in the settlement of nomads in Western Iran (1921–1941). *Pazhouhesh-nameh-ye Tarikh-e Ejtema'i va Eqtesadi [Journal of Social and Economic History Studies]*, 9(9).